

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA İKİ DİN TAŞIYANLAR

MEHMET BİLGİN

✉ / otukennesriyat

YAYIN NU: 2331
KÜLTÜR SERİSİ: 1216

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-951-0

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Halis Talha Özcan

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: Çınar Matbaacılık

Baskı: Ötüken Neşriyat AŞ

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50
Sertifika Nu: 49269

İstanbul - 2026

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Mehmet Bilgin, 1955 yılında Trabzon'un Sürmene ilçesinde doğan Mehmet Bilgin, ilk ve ortaöğrenimini burada tamamladı. 1974 yılında A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik bölümüne giren Bilgin, 1978 yılında fakülteden mezun olduktan sonra Sürmene'ye döndü ve baba tezgahında tıbbi bitki ve çiçek soğanları ihracatı ile uğraştı.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tarihi ile ilgilenmeye bu dönemde başladı. Okuduğu eserlerin yanı sıra bölgede yaptığı detaylı araştırma gezileri kitaplarına temel teşkil etti.

Bölge tarihi ile ilgili eserlerin çoğunun ön yargılı, yetersiz ve birbiri ile çelişen bilgilerle dolu olduğunu görmesi onu birinci el kaynaklara yöneltti. Bu nedenle 1988'den itibaren Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Topkapı Sarayı ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmalar yaptı.

Samsun, Giresun ve Trabzon'da düzenlenen Tarih Sempozyumlarında bildiriler sunan yazarın çeşitli kitap ve dergilerde yazıları yayınlandı.

2010 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Din Sosyolojisi dalında Yüksek Lisansını, 2015 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Doktora eğitimini tamamlayan Mehmet Bilgin halen İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde hocalık yapmaktadır.

1990 yılından bu yana İstanbul'da yaşayan M. Bilgin, evli ve bir çocuk babasıdır.

Yayınlanan Kitapları: *Sürmene Tarihi* (1990), *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi* (2000), *Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi Sarıalizadeler* [Sarallar] (1. bs. 2006), *Karadeniz'de Post Modern Pontosculuk*, İstanbul, 2007, *Doğu Karadeniz*, İstanbul, 2010, *Karadeniz Dünyası*, İstanbul, 2013, *Bir Cumhuriyet Milletvekili Sami Kumbasar*, İstanbul, 2014, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, İstanbul, 2017, *Teşkilât-ı Mahsusa Nedir? Ne Değildir*, İstanbul, 2023.

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	09
KISALTMALAR	13
GİRİŞ	15

I.BÖLÜM

DİN DEĞİŞTİRME OLGUSU VE SEBEPLERİ

A. DİN DEĞİŞTİRME OLGUSU	51
B. DİN DEĞİŞTİRME VE İLAHİ DİNLERİN DİN DEĞİŞTİRMEYE BAKIŞLARI.....	53
1. Yahudilikte Din değiştirme	53
2. Hristiyanlıkta Din Değiştirme.....	53
3. İslamiyette Din Değiştirme	54
C. İKİ DİN TAŞIYANLARDA DİN DEĞİŞTİRME.....	54
D. DİN VEYA MEZHEP DEĞİŞTİRME OLAYLARININ TOPLUMDAKİ YANKILARI.....	59
1. Müslüman Milletinde Din Değiştirmeye Karşı Tepkiler.....	59
2. Ortodoks Milletinde Din Değiştirmeye Karşı Tepkiler.....	60

II. BÖLÜM

OSMANLI TOPLUMUNDA DİN DEĞİŞTİRME

A. 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İMPARATORLUKTA DİN DEĞİŞTİRME	67
1. İhtida Olayları	67
2. Tanassur Olayları.....	81
A. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA İKİ DİN TAŞIYANLAR	83
1. Kıbrısta İki Din Taşıyanlar.....	87
2. Girit'te İki Din Taşıyanlar.....	92
3. Arnavutlukta İki Din Taşıyanlar	103

III. BÖLÜM

TRABZON VİLAYETİNDE İKİ DİN TAŞIYANLAR

A. İKİ DİN TAŞIYANLARIN GÜNDEME GELDİĞİ DÖNEMDE SİYASİ DURUM	115
1. Tanzimat'ın Trabzon Vilayetinde Uygulanması	121
2. Askerlik Durumu.....	133
3. Büyük Güçlerin İki Din Taşıyanlarla İlgisi.....	136
a. İngiltere	140
b. Rusya	143
B. TRABZON VİLAYETİNDE İKİ DİN TAŞIYANLARIN DURUMU ...	160
1. İKİ DİN TAŞIYANLARIN YOĞUN OLDUĞU GÜMÜŞHANE VE ÇEVRESİ HAKKINDA	182
a. Trabzon Bölgesindeki Gizli Müslümanlar.....	182
b. İki Din Taşıyanların Gümüşhane'de Yoğun Olarak Yaşadıkları Köyler	184
1) Kurum Bölgesi	186
2) İstavri Bölgesi	191
3) Yağlıdere Bölgesi	195
4) İmera Bölgesi	197
5) Leri Bölgesi	200
6) Santa Bölgesi.....	202
7) Gümüşhane Kökenli İki Din Taşıyanların Yaşadıkları Yerler	207
Akdağmadeni.....	208
c. Gümüşhane Bölgesinin Sosyal ve Ekonmik Durumu	218
1) Maden Bölgesi Gümüşhane ve Madenciler	218
2) Ekonomik şartlar	224
D. DİN DEĞİŞTİRME OLAYLARINA KARŞI TEDBİR ARAYIŞLARI	228
1. İmparatorluğun Diğer Bölgelerindeki Durum.....	228
2. Trabzon Vilayetindeki Tanassur Olaylarına Karşı Tedbir Arayışı.....	236
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	243
EKLER.....	249
KAYNAKÇA	261

TABLO LİSTESİ

TABLO 1: Maçka'ya bağlı iki din taşıyanların yaşadığı köyler ve nüfusun inançlara göre dağılışı.	162
TABLO 2: Gümüşhane ve çevresindeki yerleşimlerde iki din taşıyanların yaşadığı köyler ve nüfusun inançlara göre dağılışı.....	164
TABLO 3: Giresun'a bağlı yerleşimlerde İki din taşıyanların yaşadığı köyler ve nüfusun inançlara göre dağılışı.	181
TABLO 4: Kurum Köyü ve mahallelerindeki nüfusun inançlara göre dağılışı.	190
TABLO 5: İstavri Köyü ve mahallelerindeki nüfusun inançlara göre dağılışı.	194
TABLO 6: Yağlıdere Köyü ve mahallelerindeki nüfusun inançlara göre dağılışı.	197
TABLO 7: İmera Köyü'nde nüfusun inançlara göre dağılışı.	198
TABLO 8: Leri Köyü'nde nüfusun inançlara göre dağılışı.....	201
TABLO 9: Santa Köyü ve mahallelerindeki nüfusun inançlara göre dağılışı. ...	204

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal yapısı konusundaki çalışmalar değişik alanlarda ve gittikçe artan miktarda sürerken, Osmanlı toplumu hakkında eskiye nazaran daha çok şey bildiğimizi söyleyebiliriz. Fakat henüz el atılmamış ya da yeterince aydınlatılmamış birçok alan mevcuttur.¹ Dini hayat sahası bu alanlardan biridir. Çağında İslam Medeniyeti'nin temsilcisi olarak kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu, asırlar boyu hâkimiyeti altında değişik din ve mezheplere mensup toplulukları barındırmıştır. Topraklarının bazı bölümlerinde Müslümanların azınlıkta olmasına, hatta Müslüman olmayan unsurları bölgesel yönetici statüsünde değerlendirmesine rağmen, Osmanlı İmparatorluğunun İslam Medeniyetinin temsilcisi olduğu konusu genel kabul görür.

Birçok etnik unsuru veya farklı dinleri bir arada tutabilmek İmparatorluk olmanın doğası olarak kabul edilir. Ayrıca, bu durumun içerdiği zenginlik ve problemler, klasik olarak fethedilen yerlerde mevcut toplumsal yapı ile açıklanır. Fakat dini sahadaki olgular, genellikle bir dinin kendi iç meselesi ya da dinlerin birbirine olan yaklaşımı çerçevesinde incelenir. Geleneksel ama aynı zamanda ön yargılar içeren bu yaklaşımlarla açıklanmasında yetersiz kalınan durumlar da söz konusudur.

¹ Konumuzla ilgili yönleri olduğu için bu alanlardan birinin de “Yerli Yeniçerilik” konusu olduğunu söyleyebiliriz. İki din taşıyanların yaygın görüldüğü bölgelerde Yerli Yeniçerilik konusu özellikle Şer'iyye Sicillere dayalı olarak açıklanırsa, Osmanlı toplumunda iki din taşıyan inancın oluşma ve yaşama süreci de ortaya konabilir. Bu kayıtlar incelendikçe aile içinde “Yerli Yeniçeri” kaydolan erkeğin Müslüman olması veya Müslüman ismi ile kaydedilmesine, bunun yanı sıra çocuklarının da Müslüman olarak kabul edilmesine rağmen, eşinin Hristiyan kalmasına müsaade edildiği görülecektir. Trabzon şerri sicillerinde erken dönem kayıtları arasında bu konuda kayıtlar vardır. Aynı aile içinde hem Müslüman hem de Hristiyan kişilerin bulunmasına vesile olmuş bu uygulama, iki din taşıma şeklinde bir geleneği başlatmış ve sürdürülmesine de vesile olmuştur.

I. BÖLÜM

DİN DEĞİŞTİRME OLGUSU VE SEBEPLERİ

A. DİN DEĞİŞTİRME OLGUSU

Osmanlı İmparatorluğunda din değiştirme olayları imparatorluğun ömrü boyunca uzun, nedenleri ve şekilleri bakımından da karmaşık bir süreçte gerçekleşmiştir. Ama bu tür olayları açıklarken, din değiştirme arzusunu ortaya çıkartan hazırlayıcı etkenler ve bu etkenlerin tetiklemesiyle din değiştirmenin gerçekleştiği süreç ve zamanın söz konusu olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca olaylar incelendiği zaman din değiştirme olaylarının kişilerin manevi dünyalarında yaşadıkları bu büyük değişim sonrası yaşanan, pişmanlıklar, hayal kırıklıkları ve mensubu olduğu cemaatten dışlanma, yeni mensubu olduğu cemaatte kendine yer edinememe vb. gibi diğer nedenlerden dolayı bazen eski dine dönme ile sonuçlanan olduğu unutulmamalıdır. Osmanlı idaresi sahip olduğu yeteneklerden dolayı münferit olarak din değiştirmelerde din değiştiren kişiyi, eski çevre baskısından kurtarmak ve yepyeni bir başlangıç yapabilmesine imkân sağlamak için başka bir şehir veya bölgeye yerleştirdi.

Karmaşıklık konusunda fikir birliği olan insan davranışlarının açıklanmasında karşılaşılan güçlükler değişik teoriler oluşturularak aşılmaya çalışılmıştır. Dini inanç ve din değiştirme konusu da insan davranışları gibi teoriler oluşturularak açıklanmaya çalışılan konulardandır. Bir dini benimseme, benimsenen dini değişik algılayış biçimleri ile yaşama geçirme, maddi-manevi sahalardaki tutum farklılıkları, ifade biçimleri gibi konuları üzerinde yapılan çok sayıdaki araştırmalar, bu karmaşıklığın anlaşılması çabalarıdır.

Mensup olduğu dinin inanç ve değerlerini reddederek başka bir dine girme eylemi, kişisel veya toplumsal kaynaklı değişik nedenlerle veya süreçte gerçekleşir. Bu süreçleri açıklamak günümüzde din

II. BÖLÜM

OSMANLI TOPLUMUNDA DİN DEĞİŞTİRME

A. 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İMPATARORLUKTA DİN DEĞİŞTİRME

1. Osmanlıların İslamlaştırma Politikaları ve İhtida

Toplumsal değişim ve dönüşümleri tek nedenle açıklamamanın hiç bir zaman gerçeği ortaya koyamayacağı düşüncesiyle bu kitabın konusu olan iki din taşıyanların Hristiyan iken Müslüman olmaları ve bu süreçte ilk dinlerine ait ibadetlerini de yerine getirmeye devam etmeleri sürecini, aynı dönemlerde yaşanmış olan diğer din değiştirme olaylarına değinmeden ele aldığımız zaman konuyu açıklamak açısından yetersiz kalacağını belirterek özellikle Osmanlı devletinin fethettiği topraklardaki İslamlaştırma politikalarına da değinme ihtiyacını duyuyoruz.

Osmanlı devletinde çeşitli dönemlerde ferdi ve toplu şekilde ihtida olayları ve bunların değişik açıdan irdelenmesi konusunda daha önce birçok çalışma yapılmıştır.¹⁰⁶ Bu çalışmalar daha çok söz konusu bölgelerin Osmanlı fethi sonrasında yaşanan nüfus ve din değiştirmelerini ele almakta bunun nedenlerini irdeleyen çalışmalar ise nispeten daha azdır. Konunu ile ilgili çalışmalara imza atan batılı birçok araştırmacı, sahip oldukları dini arka plan nedeni ile Osmanlının kılıç zoruyla fethettikleri birçok yerde insanları toplu olarak katlettiği ve kılıç zoruyla İslam'a geçişlerini sağladığı görüşündedir. Fakat

¹⁰⁶ Din değiştirmelerin ağırlıkla ele alındığı çalışmalar için bkz. Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhdida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994. Ayr. Bkz. Ferit Duka, XV-XVII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler, *XI. Türk Tarih Kongresi C. IV*, Ankara, 1990. Ayr. Bkz. Havva Selçuk, Rumeli'de Osmanlı İskân Siyaseti (1299-1481), Kayseri Erciyes Üniversitesi Doktora Tezi, Kayseri, 2002.

III. BÖLÜM

TRABZON VİLAYETİNDE İKİ DİN TAŞIYANLAR

A. İKİ DİN TAŞIYANLARIN GÜNDEME GELDİĞİ DÖNEMDE SİYASİ DURUM

1774'te Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasının yedinci maddesini işine geldiği gibi yorumlayan Rusya'nın Ortodoksların ve kiliselerinin koruyuculuğunu üstlenmesi, Osmanlı tebaası olan Hristiyan unsurları uluslararası arenaya taşımıştı. Takip eden dönemde Hristiyan unsurların Avrupa devletleri ve Rusya'nın vatandaşlığına ve himayesine girerek Osmanlı topraklarında yeni statüler kazanmaya başlamış, Katolikler Fransız, Protestanlar İngiliz ve Ortodokslar Rus politikalarının uzantısı olmuştu.

Takip eden dönem Osmanlı için birçok iç isyanın baş gösterdiği, savaşlarda ardı ardına yenilgilerin yaşandığı, sultanların tahtan indirildiği, Mora isyanı sonucu Yunanistan'ın kurulduğu, Eflak, Boğdan ve Sırbistan'da Osmanlı egemenliği formaliteden ibaret, kısacası Osmanlının çatırdadığı bir dönemdi. Durumu düzeltmek için teşebbüs edilen her reform teşebbüsü yeni bir isyan ya da karışıklık dalgası yaratıyordu. Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle tahta çıkan II. Mahmut birçok reform hareketine imzasını atarken Yeniçeri Ocağının da ortadan kaldırmıştı. Dönemin en önemli sorunlardan biri de Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı idi. Her şeye rağmen devletin kurtuluşunu reformlarda gören II. Mahmut²³⁴ Tanzimat'ı ilan için hazırlanıyordu.

²³⁴ II. Mahmut tarafından girilen birçok ıslahat teşebbüsü muvaffakiyetsizlikle sonuçlanmıştı. Bunda idarecilerin cehaleti ve taassubu önemli rol oynamıştır. Devletin güçlendirilmesi fikri devlet adamları arasında Hüsrev Paşa ve Reşit Paşa'nın önderliğini yaptığı iki gurup tarafından farklı algılanmaktaydı. Reşit Paşa ve grubu devletin kurtuluşunu, batının giderek yükselen gücünü temsil eden devletlerdeki gibi yeni bir siyasi ve hukuki sistemini kurmakta görüyordu. II. Mahmut, Hariciye Nazırı

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı coğrafyası içinde Müslüman, Hristiyan, Yahudi dinlerinden cemaatler vardır. Bununla beraber hem Müslüman hem de Hristiyan hem Müslüman hem de Yahudi, hem Hristiyan hem de Yahudi dinlerinin ibadetlerini yerine getiren yani iki din taşıyan topluluklar mevcuttur. Bu iki din taşıyan topluluklara Osmanlı yönetimi altındaki Anadolu ve Balkan coğrafyasında rastlanır. Bunlardan hem Müslüman hem de Hristiyan olarak yaşayan topluluklar araştırmanın ağırlıklı konusunu teşkil etmektedir. Bu çalışmadaki amacımız Trabzon vilayetinde yaşayan bu topluluklar ile ilgili daha etraflı açıklamalar yaparak konunun anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Hem bu olaya şahit olarak bilgi verenler, hem de aradan yıllar geçtikten sonra konu ile ilgili araştırma yapanlar tarafından tespit edilen ama nedenleri ve boyutları tam da açıklanamayan bu olay,⁵³¹ bütün süreç tam olarak ortaya konmadığı için, o günden bugüne kadar cevabı verilemeyen birçok soruyu da beraberinde getirmiştir.

⁵³¹ Sir Edwin Pears Osmanlı imparatorluğunda yaşayan halkları açıklayan eserinde “1904 yılında İstanbul’da Ortodoks Patrikhanesinin önünde Stavrioita ya da haç takipçileri olarak bilinen Trabzon ile Batum arasında bulunan bölgedeki insanlara özellikle dikkat çekilmiş olan bir durum bulunuyordu. Bir Ortodoks keşişi kendi tarikatına bağlı fakat yerel yöneticilerin Müslüman olduklarını düşündükleri birinin cenaze törenini gerçekleştirdiği için hapse atılmıştı. Ortodoks kilisesine bağlı olmalarına rağmen İslam ibadeti yapanların sayısı o kadar fazlaydı ki bu skandalın yurt dışından duyulmasını engellemek için zor kullanarak insanların kendilerini Hristiyan olarak bildirmelerini engellenmişti. Patrik eğer keşiş serbest bırakılmazsa istifa etmekle tehdit etti ve Osmanlı yönetimi de isteklerini kabul etti.” şeklinde sunarken devamında “Stavriotai’ların atalarının Müslümanlığı ya da ölümü seçmeleri zorunda bırakılmaları ile ilgili kimsenin kafasında soru işareti bulunmamalıdır.” açıklaması ile olaya ne şekilde yaklaşılması gerektiğini de belirlemiştir. Bkz Pears, *age.*, s. 266-267.

EKLER

Ek:1

16 Şubat 1899 tarihinde Vilayet-i Şahane Müfettişliğinin Amasya'dan gizli kaydı ile Yıldız Sarayına gönderdiği yazı:

Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbet-i Celîlesi'ne

fî 4 Kânûn-ı evvel sene 314 (16.02.1899)

Mahremâne Amasya'dan.

Nezd-i âlîde muhtâc-ı tafsîl olmadığı üzere Anadolu-i Şâhâne'de meskûn teb'a-i gayr-ı müslimenin şu son birkaç senelerde marzî-i âlîye ve şân-ı tâbî'yyete muhâlif sâlik oldukları meslek-i nâ-hemvârın bağteten vücûd bulmuş bir fikrin veyâ ansızın ilgâ olunan tesvîlât ve mefsedetin mahsûl ve netîcesi olmayup bazı menviyyât-ı siyâsiyyenin istihsâli maksadına mebnî bir hayli zamanlardan beri muhâlefet husûlüne teşebbüs olunarak efkâr-ı ahâlinin bi't-tedric teslîm olunmak istenilmiş bir iş eseri idüğü inkâr olunamayacak hakîkatlardandır.

Mârru'l-arz teşebbüsât cümlesinden olarak Anadolu'nun bazı münâsib nukatında ecnebî mektepleri küşâd olup işbu mektebler vâsıtasıyla ezhân-ı etfâli henüz bir fikr-i sedîd ve sâ(...) kesb etmek-sizin menviyât-ı siyâsiyeye müsâid efkâr ile mâlâmâl edildiğinden oradan çıkan talebe her nasıl olsa menviyât-ı mezkûrenin vücûda getirilmesine âlet edilmiş ve mekâtib-i mezkûrenin teşkilleri bu maksad esâs ittihâz kılınmış olduğundan ve böyle ukuvân-ı sabâvetde ilgâ olunmak istenilen efkâr-ı muzırının pek kolaylıkla yerleşeceği derkâr bulunduğu zikr olunan mekteplerin makâsıd-ı siyâsiyeyi istihsâle pek büyük hizmetleri görüldüğü tecrübe olunan âsârıyla sâbit olmakda bulunmuştur.(?)

Şimdi arz olunduğu üzere mekâtibin esâs teşkîli memleketin ve Hükûmet-i Seniyye'nin menâfi'inin gayrı bir maksada müstenid bulunmasıyla te'sislerinden beri vücûda getirdikleri hizmet her sınıf teb'a beynindeki sükûn ve râhatı ve tâbî ile metbû' arasında muktezi